

Bardach, Juliusz

In memoriam Bohdan Jaczewski (1938-1992)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 37/2, 263-268

1992

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

In memoriam Bohdan Jaczewski (1938-1992)

W nocy z 19 na 20 czerwca został zamordowany we własnym mieszkaniu prof. dr hab. Bohdan Jaczewski — historyk nauki i oświaty. Zginął tragicznie uczony o poważnym dorobku, autor prac poświęconych organizacji i materialnym uwarunkowaniom nauki polskiej w międzywojennym dwudziestoleciu. Urodzony w Warszawie 23 sierpnia 1938 r., po studiach na Wydziale Historycznym U.W. uzyskał w 1961 r. tytuł magistra nauk humanistycznych na podstawie pracy: *Polska emigracja polityczna po III rozbiórce (1795-1801)*, nagrodzonej też w konkursie na najlepsze prace magisterskie z historii nowożytnej im. Emila Kipy.

Po dwóch latach pracy w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy B. Jaczewski został w 1963 r. przyjęty jako doktorant do Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Techniki Polskiej Akademii Nauk. Uczeń i współpracownik prof. Bogdana Suchodolskiego w 1968 roku przeszedł na etat pracownika naukowego do powstałego na bazie Zakładu Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN, by w początku następnego roku obronić w nim rozprawę doktorską na temat: *Organizacja i finansowanie nauki polskiej w dwudziestoleciu międzywojennym* (opublikowana w 1971 r.) Rozprawa ta, której byłem jednym z recenzentów zapowiadała, że nie badany dotąd a najważniejszy dla nowoczesnych dziejów nauki polskiej okres zyskał wnikliwego badacza. „Tematyka dysertacji — pisałem wówczas w recenzji — podejmuje od razu dwa kluczowe, a ściśle ze sobą związane problemy: form organizacyjnych i źródeł materialnych egzystencji instytucji naukowych w II Rzeczypospolitej. Przyjmując zaś pod uwagę, że formy te stanowiły punkt wyjścia organizacji nauki również w pierwszych latach drugiej wojny światowej, waga tematu jest niewątpliwa, również dla genezy współczesności”. Temat pracy był zakrojony szeroko. Jak na pracę doktorską może nazbyt szeroko, zakładając konieczność syntezy mimo braku prac szczegółowych dotyczących Polskiej Akademii

Umiejętności, Kasy im. Mianowskiego, większości innych towarzystw naukowych i szkół wyższych. W rezultacie B.Jaczeński musiał przecierać szlaki późniejszym badaczom przedstawiając i analizując wiele materiałów szczegółowych związanych z badaną problematyką.

Obszerna i sumienna kwerenda pozwoliła Mu na przedstawienie istotnych dla poznania sytuacji nauki w II Rzeczypospolitej warunków. Nie ze wszystkimi tezami doktoranta recenzent się zgodził, dostrzegł też usterki konstrukcyjne, z pełnym przekonaniem przecież stwierdził, że dysertacja doktorska B.Jaczeńskiego stanowiła poważne osiągnięcie badawcze. Z uznaniem też podkreślił, że choć granice pracy zostały określone przez daty 1918-1939, to Autor — najsluszniej — rozpoczął od narodzin polskiego szkolnictwa wyższego w Królestwie Polskim po ustąpieniu Rosjan w 1915 roku. Dokonane wówczas otwarcie polskiego Uniwersytetu Warszawskiego stanowiło tu przełom. B.Jaczeński trafnie stwierdzał, że stan szkolnictwa wyższego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej był w znacznej mierze rezultatem prac dokonanych jeszcze w latach wojennych. Dał też trafną na ogół i wyważoną analizę i ocenę ustawy o szkołach akademickich z 1933 roku. Cenne są partie dysertacji poświęcone mało na ogół znanym próbom przekształcenia Towarzystwa Naukowego Warszawskiego w Ogólnopolską Akademię Nauk storpedowane zgodnym wysiłkiem PAU i lokalnych towarzystw naukowych. Nowatorski charakter miało też szczegółowe przedstawienie powstania i działalności Komitetu Nauk Ścisłych i Stosowanych. W całości — stwierdzałem w recenzji — Bohdan Jaczeński „dokonał dużej, samodzielnej i pionierskiej pracy, wykazał umiejętność operowania źródłami (...), posunął poważnie naprzód wiedzę o stanie nauki polskiej w międzywojennym dwudziestolecu”. Pozostałe recenzje, równie pozytywne, i pomyślna obrona pracy doprowadziły do nadania B.Jaczeńskiemu stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych.

W osiem lat później został On doktorem habilitowanym na podstawie rozprawy *Polityka naukowa państwa polskiego w latach 1918-1939* (Wrocław-Warszawa 1978). Praca ta stanowiła poważne osiągnięcie naukowe. Autor rozpoczął od przedstawienia środowisk naukowych we wszystkich miastach uniwersyteckich II Rzeczypospolitej, a na tym tle zarysował organizację nauki polskiej w latach 1918-1927. Następnie przedstawił politykę państwa w okresie pierwszego dziesięciolecia, a potem w latach 1928-1939, zwracając — co warto podkreślić — uwagę na pozytywne zmiany, które zaszły w ostatnich latach (1936-1939), kiedy ministrem WRiOP był prof. Wojciech Świątowski.

Wyniki badań naukowych zawarte w obu wspomnianych wyżej dysertacjach, jak również osiągnięta w ich toku dogłębną znajomość literatury, Autor wykorzystał w opracowaniu części V tomu *Historii Nauki Polskiej*. Oceniona przeze mnie jako recenzenta przed pięciu blisko laty rzecz nie ujrzała do tej pory druku. Podkreślałem w niej przejrzysty i adekwatny do przedstawianej materii układ oraz zakres zarysowanej problematyki. W szczególności zwróciłem uwagę na trafną periodyzację (podział na podokresy 1918-1927 i 1928-1939) oraz powiązanie problematyki ogólnopolskiej z przedstawieniem poszczególnych ośrodków naukowych, którymi były miasta uniwersyteckie, więc Warszawa, Kraków, Lwów, Poznań, Wilno i Lublin, a także wyodrębnienie w osobny rozdział stosunków naukowych Polski z zagranicą. W obrębie każdego rozdziału B.Jaczewski przedstawiał wyższe uczelnie, ośrodki badawcze oraz organizacje (towarzystwa) naukowe. W rezultacie powstawały funkcjonalne obrazy ośrodków, w których wszystkie te czynniki były we wzajemnym powiązaniu. Uwzględnił też B.Jaczewski polityczne uwarunkowania nauki zarówno w skali ogólnokrajowej jak wewnątrz poszczególnych środowisk naukowych. Nie pominął, co poczytajmy Mu za zasługę, wpływów decydentów, przede wszystkim w pierwszej połowie lat 30-tych Janusza Jędrzejewicza, a następnie prof. Wojciecha Świątosławskiego na sytuację w nauce.

Docenić też należy wyeksponowanie przez B.Jaczewskiego roli społecznych organizacji naukowych — ogólnych, regionalnych, specjalistycznych, w obrazie nauki polskiej doby II Rzeczypospolitej. Ta rola była w znacznej mierze spadkiem doby zaborów, kiedy byt nauki w Polsce, z wyjątkiem autonomicznej Galicji, opierał się na aktywnej pomocy i ofiarności społecznej. Dobrze, że zostało to przez Autora docenione.

Osiągnięcia naukowe B.Jaczewskiego zaowocowały nadaniem Mu w 1987 r. tytułu naukowego profesora nadzwyczajnego. Zapowiadało to dalsze, coraz bardziej dojrzałe realizacje. Ale już dotychczasowy, niestety tak przedwcześnie i tragicznie przerwany, dorobek naukowy Bohdana Jaczewskiego dał wnikliwy, a jednocześnie szczegółowy, obraz form organizacyjnych i podstaw materialnych nauki polskiej. Jego zaletą było dynamiczne ujęcie ukazujące równoległe przemiany struktur naukowych idące w parze ze zmianami w sferze programowania nauki. W obu płaszczyznach ukazano więzi zachodzące między inicjatywami środowisk naukowych a programami władz państwowych. Więzy nie znaczyły zawsze zgody, ale i spory prowadziły do określonych rezultatów zależnych tyleż od racji co i układów sił:

Dorobek B.Jaczeńskiego nie jest pozbawiony luk. Należy do nich nie podjęcie sprawy finansowania nauki przez przemysł, a także brak ogólnej oceny roli fundacji oraz zapisów na rzecz instytucji naukowych. W rezultacie zabrakło próby szacunku kwot przeznaczanych na badania naukowe w II Rzeczypospolitej.

Mamy jednak już dziś świadomość, że spuścizna naukowa B. Jaczeńskiego zapewnia Mu wydatne miejsce w historiografii nauki polskiej. Pamiętamy też, że obok kapitalnych prac o znaczeniu ogólnym, na których skupiliśmy dotąd uwagę, jest On autorem szeregu prac, które wniosły wkład w ukształtowanie współczesnego obrazu dziejów nauki w Polsce. Należą tu m.in. pozycje takie, jak *Poglądy na temat społecznej funkcji nauki w dwudziestoleciu międzywojennym* (w: *Z badań nad społeczną funkcją nauki*, Wrocław 1974) czy *Nauka i życie naukowe Warszawy w opracowaniach zbiorowych* (w: *Dzieje Śródmieścia*, 1975). W związku z syntezą dziejów nauki doby dwudziestolecia pozostają też opracowania materiałowe w postaci rozpraw takich jak *Sprawy nauki w sejmie polskim w latach 1918-1939*, czy *Rola funduszu kultury narodowej w popieraniu twórczości naukowej, 1928-1939* („Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 1968, nr 1). Do tej grupy należy także cenna rozprawa o organizacji ośrodków słowianoznawczych w Polsce międzywojennej („Slavia Orientalis”, 1987, nr 3-4).

Pobyt na stypendiach zagranicznych zaowocował szeregiem studiów, wśród których należy zwrócić uwagę na rozprawę dotyczącą Biblioteki i Stacji Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności w Paryżu w latach 1926-1939 (Wrocław, 1982). Oparta na materiałach Archiwum PAN w Krakowie oraz Biblioteki Polskiej w Paryżu wzbogaca ona naszą wiedzę o cenny materiał źródłowy i koryguje w szczegółach obraz poświęcony stosunkom międzynarodowym nauki polskiej.

Sumienny i wnikliwy badacz obracał się B.Jaczeński, gdy chodzi o własną twórczość w ograniczonym, dobrze Mu znanym i ważnym kręgu tematyczno-czasowo-przestrzennym. Oprócz tego jednak jako kierownik Zakładu Historii Organizacji Nauki posiadał On szeroką znajomość czasów i zagadnień poprzedzających. Nauka polska, warunki jej bytu w XIX stuleciu były Mu dobrze znane. Już w latach 70-tych ówczesny przewodniczący Komitetu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN śp. prof. Bogusław Leśnodorski w jednym z wykładów na Wszechnicy PAN podkreślał wiedzę w tym zakresie B.Jaczeńskiego, stawiając ją na równi z osiągnięciami, które znalazły wyraz w Jego publikacjach.

Wiele czasu i wysiłku zabierała B.Jaczewskiemu praca organizacyjno-naukowa. W Instytucie, w którym przez blisko trzydzieści lat pracował, po habilitacji kierował Zakładem Organizacji Nauki. Już wcześniej, bo od 1972 r. był sekretarzem Komitetu Historii, Nauki i Techniki PAN, a następnie członkiem prezydium tegoż Komitetu. Współpracując z B.Leśnodorskim, gros prac organizacyjnych przyjmował na siebie. Pracował też przez lata w Centrum Upowszechniania Nauki poświęcając popularyzacji wiedzy wiele czasu i wysiłku. W latach 1984-1990 zajmował trudne i niewdzięczne — zwłaszcza w tamtych czasach — stanowisko zastępcy sekretarza Wydziału I Nauk Społecznych PAN. Starał się, w miarę możliwości, łagodzić ataki „betonu”, ograniczać tendencje represyjne czy dyskryminacyjne, które znajdowały wyraz w polityce Sekretariatu Naukowego PAN. W ówczesnych układach niewiele jednak mógł zdziałać. Miewano więc i do Niego pretensje.

Od wczesnej młodości członek ZMP, po ukończeniu studiów od 1964 r. w PZPR, w latach 1980-1981 łączył to z przynależnością do „Solidarności”, dając w ten sposób wyraz, że dostrzega potrzebę zmian i wypowiada się za nimi. Nie był jednak człowiekiem walki, czasem też bywał, może nazbyt, ustępliwy. Wiadomo, że dostrzegamy słabości innych łatwiej niż własne. Ich istnienie jednak nie może pomniejszać walorów, zarówno intelektualnych jak i organizacyjnych., które do wybranej przez siebie dziedziny nauk historycznych wniósł Bohdan Jaczewski. Pamięć Jego na trwałe związała się z historią nauki, z Instytutem i Komitetem Naukowym Historii Nauki, Oświaty i Techniki, którym tyle pracy i wysiłków poświęcił.

Juliusz Bardach
(Warszawa)

